

CSICSMANN LÁSZLÓ
ROSTOVÁNYI ZSOLT:
AZ ISZLÁM VILÁG ÉS A NYUGAT – INTERPRETÁCIÓK
ÖSSZECSAPÁSA, AVAGY A KÖLCSÖNÖS FENYEGETETTSÉG
MÍTOSZA ÉS VALÓSÁGA

CORVINA KIADÓ, BUDAPEST, 2004.

A berlini fal leomlása és a Szovjetunió váratlan szétesése ráirányította a nyugati társadalomtudósok figyelmét az iszlám civilizációra, amely egyes képviselőik szerint az egyedüli társadalmi rendszer, ami képes szembeszállni a töretlenül haladó globalizációs projekttel. Az iszlám civilizáció kutatása Nyugaton óriási lendületet vett az elmúlt másfél évtizedben, hiszen a kormányhivataloktól kezdve, a nemzetvédelmen át a pénzügyi kérdésekig szinte minden szférában felhasználják és igénylik a régiószakértők, illetve az orientalisták által készített elemzéseket. Az ún. iszlám-szakértők – azaz azon nem muszlimok, akik hivatásszerűen az iszlám civilizációt kutatják – három, jól körülírható csoportba sorolhatók.¹ Az első körbe – az Edward W. Said által nevezett tradicionális orientalisták tartoznak, akik egy mesterségesen teremtett prizmán keresztül szemlélődnek, és tudományos keretük pusztán az iszlámmal kapcsolatos nyugati előítéletek megerősítésére alkalmas. Ennek élő példáiként Montgomery Watt, illetve Bernard Lewis orientalistákat szokás említeni.² A

¹ Lásd Akbar S. Ahmed: *Postmodernism and Islam. Predicament and Promise*. Routledge, London and New York, 1993. p. 179-191.

² Magyarul megjelent munkáik a következők: Montgomery Watt: *Az iszlám rövid története*. Akkord Kiadó, Budapest, 1999. Bernard Lewis: *Isztambul és az oszmán civilizáció*. Gondolat

második csoport az ún. posztorientalisták világa, akik figyelembe veszik a civilizációs-kulturális alszférában is a nemzetközi kapcsolatok globális interdependenciáit. Elemzéseikben a nyugati felsőbbrendűségnek egyetlen szikráját sem találni, ugyanis szakítottak a tradicionális orientalizmus ábrándjaival, az iszlám alacsonyabbrendűségének víziójával. Főleg angolszász szakértők alkotják ezt a kategóriát, közülük John Lewis Esposito³ munkásságát emelhetjük ki, illetve francia nyelvterületről Olivier Roy-t hozhatjuk példának.⁴ Végül, a harmadik csoportba azon magukat szakértőknek nevező személyek tartoznak, akik főleg a médiában, újságokban és televízióban jelennek meg, a régióval kapcsolatos ismereteik pedig a legtöbb esetben némi kívánni valót hagynak maguk után. A 2001. szeptember 11-ei terrortámadás és a terrorizmus permanens veszélye sajnálatos módon a média-személyiségek taborát erősítette, akiknek közvélemény-formáló szerepét nem lehet túlhangsúlyozni. Természetesen a kategorizálások mindig általánosítanak, és sokszor méltatlanul egyik vagy másik kategóriába szorítják a kutatót, az elemzőt, ugyanakkor kétségtelen tény, hogy a terrorizmus-ellenes háborút követően a régió-szakértőknek egy új hülláma jelentkezett.

Leegyszerűsítve a nyugati szakirodalom gazdagságát, az elemzőknek, illetve a közvéleménynek két szegmense különíthető el a terrortámadást követően. Egyrészt a „vádlók” csoportja, akik az iszlám vallást a fundamentalizmussal és a terrorizmussal azonosítják, és egyfajta reformációt és felvilágosodást követelnek – amolyan nyugati mintára – a világ mintegy 1,6 milliárd muszlimjától. A csoport tagjai egyértelműen a nyugati értékeket magával a civilizáltsággal azonosítják, és annak univerzalitását feltételezik. Egy-két nevet említve: Daniel Pipes, Oriana Fallaci vagy a Magyarországon élő Rashwan Mohamed sorolható ide. Másrészt a „védekezők” csoportja, akik folyamatosan ismételtetik, hogy az iszlám a béke vallása, az iszlám nem a kard vallása, a dzsihád nem szent háborút, hanem békés erőfeszítést jelent Isten útján stb. Természetesen ez a kategória lényegesen szűkebb, mint az előző, és főleg olyan Nyugaton élő muszlimok alkotják, akik meggyőződésesen védelmezik igazukat. A nyugati közvélemény szélesebb dimenziója – főleg szeptember 11-e, illetve a madridi és a londoni terrortámadás után – a „zöld veszedelem” vízióját fogadja el, azaz a „vádlók” álláspontját, amely teljesen kizárja a köztes, úgymond objektív látásmódot. Sajnálatos módon a nyugati szakirodalomnak és közvéleménynek ezen ún. „köztes”

Kiadó, Budapest, 1981. továbbá *Az iszlám válsága*. Európa Kiadó, Budapest, 2004.

³ Lásd két legjelentősebb művét: John L. Esposito: *Islam: the Straight Path*. Oxford University Press, New York-Oxford, 2004. továbbá *Unholy War: Terror in the Name of Islam*. Oxford University Press, New York-Oxford, 2003.

⁴ Legsikeresebb munkája: Olivier Roy: *Globalized Islam: the Search for a New Ummah*. C. Hurst and Co., 2004.

kategória a legszűkebb szegmensét képezi. Szükség lenne olyan tévé – és rádióbeszélgetésekre, valamint újságcikkekre, amelyek megismertetik a közvéleményt a politikai iszlám sokszínűségével, felhívják az amerikai politikusok figyelmét a katonai válaszádtól eltérő alternatív lehetőségekre, ugyanakkor nem lebecsülve a radikalizmus és a tradicionalizmus biztonságpolitikai veszélyeit sem. Például a se nem „vádoló”, se nem „védekező” Bassam Tibi óva inti az olvasóközönséget a „hamis toleranciától”, arra utalva, hogy az európai muszlimok körében szükségképpen ki kell alakuljon egy ún. euró-izlám, amely az olyan alapvető európai értékek elfogadásán alapul, mint a liberális demokrácia és az emberi jogok.⁵

Az iszlám misztikus képe Magyarországot is bejárta, a 2001. szeptember 11-ei terrortámadás fellendítette a tudományos pezsgést, és elnyerte a közvélemény figyelmét is. A recenzens nem vállalkozhat terjedelmi korlátok miatt, hogy ehelyütt részletesen foglalkozzon a Magyarországon megjelent publikációkkal, de kétségtelenül a legkevésbé elfogult, leginkább tudományos megalapozottságú, Bassam Tibihez hasonlóan se nem „vádoló”, se nem „védekező” munka Rostoványi Zsolt tollából látott napvilágot. A könyv szerzője a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi kapcsolatok tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, illetve a Társadalomtudományi Kar dékánja, számos a Közel-Keletről, illetve iszlámról szóló cikket és könyvet publikált,⁶ több tudományos konferencián vett részt, és gyakran hallható, illetve látható rádiós és televíziós műsorokban. Legutóbb megjelent könyvének (*Az iszlám világ és a Nyugat*) alcíme (*Interpretációk összecsapása, avagy a kölcsönös fenyegetettség mítoszja*) már sejteti a vizsgált kérdés összetettségét, az eltérő civilizációs diskurzusokat. A posztmodern nemzetközi rendszerben a két civilizáció egymáshoz való viszonya a hatalmi dimenzióban meglehetősen hierarchikus. A Nyugat, mint domináns civilizáció uralja a világpolitikai és világgazdasági szférákat, ehhez képest az iszlám világ – amely rendkívüli mértékben differenciált – alárendelt szerepet tölt be. Rostoványi rávilágít mindkét oldal leegyszerűsítő hipotézisére, arra a tévedésre, hogy a nyugati média az iszlámot egy egységes rendszerként kezeli; ugyanakkor a muszlimok többsége a globalizációs folyamatban egy újfajta keresztes háborút lát. Meglátása szerint a hidegháború utáni világrend civilizációs-kulturális ellentéteinek fő forrása az ún. „amerikanizmus” – amely „az amerikai kivételesség-tudaton alapuló politikai ideológia” (156. o.) és az iszlám fundamentalizmus – amely a társadalom és a politika iszlám

⁵ Bassam Tibi: *Keresztes háború és dzsihád. Az iszlám és a keresztény világ.* Corvina Kiadó, Budapest, 2003.

⁶ lásd többek között Rostoványi Zsolt: *Az arab kelet a világgazdaságban.* KJK, Budapest, 1987. és *Az iszlám a 21. század küszöbén.* Aula Kiadó, Budapest, 1998. valamint *Nemzeti eszmék és folyamatok az iszlám világban.* In Balogh András (szerk.): *Nemzet és nacionalizmus.* Korona Kiadó, Budapest, 2002. stb.

alpokra való helyezését célzó ideológia – szembenállása. „A fundamentalizmusok összecsapása”⁷ lépett a kommunizmus és a kapitalizmus világméretű harca helyébe. A hidegháború két meghatározó eszmerendszerének viszályát, két másik ideológia váltotta fel, amelyek ugyanúgy saját „igazuk” kizárólagosságát hirdetik, mint elődeik. Rostoványi több ponton cáfolja Huntingtonnak a civilizációk összecsapására vonatkozó tézisét, ugyanakkor leszögezi, hogy a két szélsőséges ideológia – az amerikanizmus és az iszlámizmus – civilizációs tartalommal töltődött meg, mely a főbb közel-keleti konfliktusok – mint például az iraki kérdés vagy a palesztin-izraeli konfliktus – megoldását nehezíti.

A könyv fő értéke abban áll, hogy összekapcsolja az elméletet a gyakorlattal; egyrészt bemutatja a főbb muszlim és nyugati teoretikusokat, a két civilizáció kölcsönös kizárólagosságot hirdető interpretációját, ugyanakkor az elmúlt másfél évtized legfőbb világpolitikai eseményeibe is bepillantást nyerhetünk. A három legfőbb, máig megoldatlan fegyveres konfliktus az iszlám világban – a palesztin-izraeli, az iraki és az afganisztáni (tálib) kérdés – mindkét oldalon civilizációs meghatározottságot nyert, a dzsihádbot kontra keresztény háború történelmi analógiája napjainkban új értelmezést kapott, különösen az amerikanizmus és az iszlámizmus révén. A szerző megpróbálja megérteni a két oldal eltérő motivációit, szembeállítani az egymástól élesen eltérő „történelmeket” (mint például a palesztin és izraeli nép különböző világfelfogása), ugyanakkor egyik mellett sem teszi le a voksát. A szeptember 11-ei terrortámadás és a terrorizmus-ellenes háború kapcsán szakít a Nyugaton uralkodó közfelfogással, mely szerint „kegyeletsértésnek számított a terrorizmust kiváltó okokat elemezni, mivel hogy ezzel a terroristák által elkövetett merényleteket igazolná a szakértő”, ehelyett a globális „dzsihadizmus” négy fő alternatív magyarázó elméletét mutatja be (254-258. o.). A civilizációs-kulturális magyarázat szerint a szeptember 11-ei terrorakció a civilizációk összecsapása paradigmájának az igazolását jelenti, azaz a két civilizáció kibékíthetetlen ellentéte vezetett a sajnálatos eseményekhez. A gazdasági-szociológiai iskola a már említett világgazdasági egyenlőtlenségekkel, az alá – fölérendeltségi viszonytalakkal érvel; míg a politikai okokat előtérbe állítók az amerikai Közel-Kelet politikára utalnak, különös tekintettel a „kettős mérce” alkalmazására. Végül a pszichológiai iskola tagjai „barbárok” által a „civilizáció” ellen elkövetett merényletként tartják számon az eseményeket. A könyvből megtudhatjuk, hogy az iszlámizmus, vagy iszlám fundamentalizmus nem egységes kategória, hanem „erőteljesen differenciált, [...] az alkalmazandó eszközöket tekintve hatalmasak a különbségek, mind a különböző teoretikusok, mind pedig az egyes szervezetek között” (133. o.).

⁷ v.ö. Tariq Ali: *The Clash of Fundamentalisms. Crusades, Jihads and Modernity*. Verso, London-New York, 2003.

A fokozatos politikai liberalizáció útjára lépő muszlim országokban a legfőbb kihívást a magukat mérsékeltnek tartó, azaz a politikai játékszabályokat elfogadó és a fegyveres erőszakot elutasító szervezetek integrációja jelenti, esetleg politikai pártokká váló alakulásuk révén.

Az olvasót bizonyára foglalkoztatja az a kérdés, hogy az iszlám és a Nyugat állítólagos összecsapásában vajon mennyiben játszott/játszik szerepet a közel-keleti kőolaj, különös tekintettel a harmadik Öböl-háborúra. A média gyakran visszhangozza azon érveket, melyek szerint az amerikai katonák pusztán az iraki olajkészletek kiaknázása végett buktatták meg Szaddám Husszeint. *Az iszlám világ és a Nyugat* című munkából megtudhatjuk, hogy az iraki olajkészletek 2002-ben a világ olajkészleteinek 11 százalékát tették ki, és a jelenlegi becslések szerint Szaúd-Arábia után a második legnagyobb készlettel rendelkezik a világon. Az iraki olaj kitermelési költségei a legalacsonyabbak közé tartozik, ráadásul az amerikai-szaúdi viszony alaposan megromlott 2001. szeptember 11. után, ami jelentősen növelte az iraki olaj árszóját. Az amerikai előrejelzések szerint jelentősen növekedni fog az amerikai olajimport, amelynek jelenleg egyébként nem a Közel-Kelet a legfőbb forrása. A világgazdaság szénhidrogén-függősége, a növekvő olajárak révén egy, a szaúdinál politikailag stabilabb kőolaj-készletre van szükség, ennek alapjai az iraki mezők lehetnek. Rostoványi Zsolt a harmadik Öböl-háború okainak elemzésénél, az iraki olajon kívül még számos tényezőt említ: többek között részletesen elemzi a tömegpusztító fegyverek kérdését, Szaddám Husszein terrorizmust támogató politikáját, az emberi jogok súlyos megsértését, a háború precedens jellegét, az Izrael-lobbi szerepét és egy esetlegesen Irakból kiinduló demokrácia-dominó lehetőségét. A sokdimenziós látószög alkalmas arra, hogy a könyv szerzője maradéktalanul szakítson a nyugati és egyben a muszlim sztereotípiákkal is.

Az iraki háború dilemmája, amely újabb kihívás elé állította a régió politikusait, felveti a kérdést, hogy a jelenlegi konfliktusos politikai légkörben lehet-e a civilizációk párbeszédéről, esetleg a két civilizáció együttéléséről beszélni. Sokak szerint az egyedüli megoldásként egymás kultúrájának megismerése képzelhető el, különösen az oktatáson keresztül. Egymás megismerése azonban nem feltétlenül jelenti egymás érték – és normarendszerének elfogadását, amely nélkül elképzelhetetlen bármilyen dialógus is. A fokozatos közeledés egyik előfeltétele: „[...] hogy sem a retorikát, sem a konkrét lépéseket nem szabad a szélsőségességnek, a fundamentalizmusoknak, az «univerzalizmusoknak», a térítő jellegű küldetésstudatoknak uralnia” (406. o.) – véli Rostoványi Zsolt. Az elmúlt évtizedben megindult vallások közötti dialógus egyfajta alapot szolgáltathat a civilizációk közötti összecsapás elkerüléséhez, ugyanakkor, ha a muszlim országok nemzetközi rendszerben betöltött alávett, függő

helyzete nem változik, akkor nem várhatók valós eredmények.

A recenzens igen nehéz helyzetbe kerül, ha e könyv kapcsán kritikát kíván megfogalmazni. A mű egyetlen hiányosságaként a civilizációk kölcsönös gazdasági beágyazottságának vázlatos elemzése említhető. A szerző számos fejezetben elemzi az iszlám világ hátrányos helyzetét és külön fejezetet szán a világgazdasági függőség bemutatására (17. fejezet), elemzi az iraki háború gazdasági összefüggéseit, utal az iszlám fundamentalizmus gazdasági hátterére, ugyanakkor a függőség kölcsönösségének következményeiről keveset olvashatunk.⁸ Felfogás kérdése, hogy a gazdasági vagy a politikai folyamatok primátusának, mindkét oldalról megcáfolt tézisének fogadjuk-e el, azonban nem haladhatunk el figyelmen kívül a szóban forgó aszimmetrikus interdependenciák mellett, amelyek gyökeresen felforgathatják a civilizációk közötti szövevényes kapcsolatokat pozitív és negatív irányban egyaránt. Tegyük fel a kérdést, hogy a rohamosan növekvő olajárak, amelyek számos nyugati ország makrogazdasági stabilitását veszélyeztetik, illetve a muszlim oldalon tapasztalható kirekesztettség, a fejlődési szakadék növekedése vajon hosszú távon a közeledést vagy az összezsugorodás vízióját erősíti-e. A kölcsönösség logikájának zéróösszegű játékként való felfogása – azaz amit az egyik oldal megnyer azt a másik elveszíti – a huntingtoni víziót fogja igazolni. A kihívás pontosan abban rejlik, hogy a civilizációk összességében elismerjék a „mindkét oldal nyer” elméleti feltevés gyakorlati helyességét, ami akár empirikusan is igazolható. Az átlagembert azonban – sem muszlim, sem nyugati oldalon – nem az elvont statisztikai számok foglalkoztatják, hanem a közvetlen környezetükben megjelenő impulzusok alakítják identitását, amelynek következtében jelenleg – maximálisan egyetértve a könyv alap gondolatával – fenyegetést lát a másikban. A kölcsönös világgazdasági beágyazottság sajnálatosan felerősíti e kételyeket.

A könyv végén egy impozáns, 23 oldalas irodalomjegyzék, mondhatni bibliográfiai kalauz segíti az olvasót a szakirodalomban való tájékozódás terén, illetve gazdag név – és helymutató irányítja a célzottabb olvasást. A tudományosság igényének mindenben megfelelő könyv méltán ébreszthet figyelmet az érdeklődők táborában is, hiszen gördülékeny stílusa lenyűgözi az olvasót, és napjaink világpolitikai tendenciáinak megértéséhez nélkülözhetetlen információkat szerezhet.

A szerző a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi kapcsolatok tanszékén egyetemi tanársegéd, a T&P szerkesztője.

⁸ Megjegyzendő, hogy a szerző külön könyvet publikált ebben a témában. Lásd Rostoványi Zsolt: Az arab kelet a világgazdaságban. KJK, Budapest, 1987.